

OM UDØBTE BØRNS SKÆBNE

Fhv. minister og sognepræst, ph.d. cand.theol. Flemming Kofod-Svendsen

Resumé: Denne artikel giver en indføring i, hvordan man igennem den kristne kirkes historie har set på udøbte børns skæbne. Den ældste kirke synes ikke at have reflekteret så meget over spørgsmålet. En ny gennemtænkning af problemet kom med Augustin efter striden med Pelagius. Thomas af Aquinas syn fik stor betydning for tænkningen i middelalderen. Reformatorernes understregning af Sola Scriptura satte igen fokus på debatten om udøbte børns skæbne, hvor et forskelligt syn på arvesynden medførte en noget forskellig stillingtagen blandt reformatorerne. Den danske reformator Peder Palladius beskæftigede sig meget med udøbte børns skæbne og de mødre, der havde mistet. Hans holdning har været bestemmende for den opfattelse, vi senere finder i Danmarks og Norges Kirkeritual, hos biskop Pontoppidan og senere teologer som Jacob Peter Mynster, Hans Lassen Martensen, Peder Madsen, Regin Prenter og norske teologer som Ole Hallesby og Carl Fr. Wisløff.

Kirkefædrene indtil Augustin

Fra den ældste tid i kirkens historie er dåben blevet betragtet som nådens port (Wisløff 1968, 10; jf. Petersen 1968, 27-68; Haystrup 1990, 56-58; Skarsaune 2001, 189-190).¹ Hvad bliver så deres skæbne, som dør uden at være rensset i dåbens bad? Betyder Jesu ord: »Den, der ikke bliver født af vand og ånd, kan ikke komme ind i Guds rige« (Joh 3,5), at alle udøbte går fortabt?

Spørgsmålet kunne føles aktuelt, når en person, der fik dåbsundervisning for at blive døbt, blev indhentet af døden, inden han nåede at blive døbt. Det føltes også smerteligt for kristne forældre, hvis deres børn ikke kunne døbes, enten fordi

de døde i mors liv, eller fordi forældrene af en eller anden grund ikke fik døbt deres barn, inden det pludselig døde. Hvad det førstnævnte tilfælde angår, så har en enstemmig kirkelig tradition hævdet, at vanddåben i nødstilfælde kan erstattes af ønsket om at blive døbt (votum baptismi). Det sagde for eksempel kirkefaderen Ambrosius (340-397, biskop af Milano 374-397) i den ofte citerede sørgetale over kejser Valentinian II. Der herskede heller ingen tvivl om, at martyrdøden kunne gå i vanddåbens sted. Derimod har spørgsmålet om udøbte børns skæbne været mere omdiskuteret. I det spørgsmål har der været fremført forskellige tanker.

Den ældste østlige kirke synes ikke at have reflekteret så meget over udøbte børns skæbne. Apologeten Athenagoras (ca. 133-190) mente ikke, at de, som hverken har gjort ondt eller godt, bliver fordømt. Gregor fra Nazianz (329-ca.390) fremhævede, at den enkeltes holdning til dåben er afgørende. De, som forkaster dåben, bliver straffet for det, i tillæg til straffen for øvrige synder. Børn, som dør uden dåb, får hverken den evige salighed eller den evige straf. Han regnede med en mellemtilstand for sådanne børn. Dette var den almindelige holdning hos de græske kirkefædre.

I den vestlige kristenhed (der fik Rom som centrum) synes opfattelsen oprindeligt at være gået i samme retning. Man regnede med en slags mellemtilstand for de udøbte børn. Det er ikke umuligt, at man her har været påvirket af folkelige forestillinger, som dem man finder i Publius Vergilius' (70-19 f.Kr.) *Æneiden*. Der fortælles om et sted, hvor for tidligt fødte børn græder. (Til denne periode: Cap-pelørn, Hyldahl og Wiberg 1985; Engberg, Jacobsen og Ulrich 2006; Euseb 2011; Skarsaune 1998).

Augustin

Med Aurelius Augustin (354-430) kom der en ny gennemtænkning af spørgsmålet om de udøbte børn. Han synes oprindeligt at have haft en opfattelse, der minder om den, der var i Østkirken. I skriftet *Den Frie Vilje* (Augustin 2002, 131-139), der er påbegyndt under hans ophold i Rom 387-388 og færdiggjort i Hippo Regius, hvor han blev præst i 391 og biskop i 395, skrev han, at Gud måske i sit hemmelige råd har reserveret en godtgørelse for de børn, som hverken har syndet eller gjort noget godt. Han henviste til, at kirken fra de ældste tider har anset de børn, som Herodes lod dræbe, for at være martyrer, og ingen var i tvivl om martyrernes salighed.

Så kom stridighederne med den britiske munk Pelagius (354-420). Man kan sige, at der hersker en vis sammenhæng mellem de trinitariske og kristologiske stridigheder i Østkirken i 300-tallet og 400-tallet og den pelagianske strid i 400-tallet i Vestkirken. I begge tilfælde var hovedspørgsmålet, hvad der er grundlaget for et menneskes frelse. I Østkirken understregede man følgende: Hvis Kristus ikke er sand Gud, kan han ikke frelse et menneske; hvis han ikke er sand Gud og sandt menneske i personens enhed, kan han ikke befri et menneske fra syndens og dødens magt og herredømme.

På tilsvarende måde hævdede Augustin over for Pelagius, at frelsen er Guds eget værk og ikke noget, som kommer fra mennesker.

I det ene tilfælde drejede spørgsmålet sig om forholdet mellem den guddommelige og menneskelige natur hos Kristus, i det andet tilfælde om forholdet mellem Guds nåde og menneskets frie vilje. Ligesom Athanasius (295-373, biskop af Alexandria 328-373) lærte, at Kristus virkelig var Gud, sådan at den gerning, han udførte, var Guds egen gerning, så lærte Augustin, at Guds nåde alene udvirkede menneskets frelse (jf. Hägglund 1981,112-121).

Pelagius havde taget de hidtil almindelige tanker om de udøbte børn ind i sin egen sammenhæng. Han sagde, at ifølge Joh 3,5 kan udøbte børn ganske vist ikke komme ind i Guds rige; men Jesus siger ikke desto mindre, at der er mange boliger i hans fars hus (Joh 14,2), og derfor kan udøbte børn alligevel få evigt liv; der findes et *medius locus* for dem.

Tilsyneladende var dette ikke så forskelligt fra den opfattelse, som Augustin havde givet udtryk for. Men motiveringen var en anden, og det blev afgørende. Augustin havde sagt, at Gud i sin evige visdom måske kendte en udvej; Pelagius sagde, at børnene var uskyldige og derfor ikke kunne gå fortabt. Efter hans opfattelse står børnene ved deres fødsel der, hvor Adam stod før syndefaldet. Synden kom ikke til Adams efterkommere ved arv, men ved hans dårlige eksempel. Dermed var hele problemstillingen blevet forskudt. Nu stod man ikke over for det tvivlsspørgsmål: Hvordan går det med børn, der dør uden dåb. Nu var hovedproblemet synet på *menneskenaturen*; det udøbte barn er selve påvisningen af *mennesket*, som det er i sig selv, førend det har gjort godt eller ondt. Hvilken dom fælder Gud om den menneskelige natur – er den god, er den i en eller anden forstand neutral, eller er den ond? Her hævdede Augustin, at arvesynden er et dybt fordærv, et positivt onde der medfører en skyld, som vi alle fødes med. Konsekvensen bliver, at der til arvesynden må høre en guddommelig straf, og hvis den ikke bliver ophævet, så er fortabelsen den eneste mulighed (I Flasch 2009 gengiver han Augustins diskussion med Julian fra Eclanum (ca.386-ca.455) om den frie vilje, og hvilke konsekvenser Augustins syn også får for hans syn på de udøbte børns skæbne). Der findes ikke et mellemsted for børn. Desuden gælder det, at hvis Gud har udvalgt nogle til frelse, så lader han dem ikke dø, førend de har modtaget frelsen (jf. Haystrup 1990, 55-120).

Kirken fulgte Augustin, så på kirkemødet i Kartago 418 blev det pelagianske syn fordømt. Den sjælesørgerisk set vanskelige konsekvens af Augustins markante holdning forsøgte han at afsvække ved at sige, at straffen i fortabelsen står i forhold til størrelsen af den personlige skyld. Og da de udøbte børn straffes for arvesynden, men ikke for nogle bevidste gerningssynder, vil deres straf blive let.

Ved Augustins antipelagianske skrifter og ved afgørelsen i Kartago 418 var tankegangen bestemt i den vestlige kristenhed for århundreder. Pave Gregor I den Store (ca. 540-604, pave 590-604) sagde, at udøbte børn hører hjemme i fortabelsens ild. Det var Augustins udtalelser, som bestemte tankegangen. Et særdeles barskt udtryk fik den augustinske tankegang i Fulgentius' (468-533) bog *De fide*

ad Petrum (ca. 520), som fik indflydelse på tankegangen i de kommende århundreder, især fordi bogen *De fide ad Petrum* fejlagtigt blev tillagt Augustin, og med hans autoritet kom den til at præge de pavelige anordninger, hvor det direkte hed, at børn, der dør uden dåb, bliver straffet i den evige ild. (Om Augustins syn på synd, dåb og nåde: Augustin 2008; Haystrup 1996, 137-166; Haystrup 2007, 66-69; 83-137).

Højmiddelalderen

Der kom et nyt moment ind i synet på de udøbte børns skæbne i og med det nye syn på arvesynden, som blev udformet af Anselm af Canterbury (1033-1109, ærkebiskop 1093-1109). Efter hans opfattelse var arvesynden *privatio justitiae originalis*, ikke *concupiscentia*. Det, der skete ved syndefaldet, var, at den oprindelige udrustning, *justitia originalis*, blev mistet. Anselm forstod arvesynden som en mangel og ikke et positivt onde (jf. Grane 1997, 48-59). I synet på udøbte børn fulgte Anselm den traditionelle opfattelse, mens filosofen og teologen Pierre Abélard (1079-1142) trak konsekvenserne af Anselms arvesyndslære, som han selv tilspidsede: arvesynden var ikke *culpa*, kun *poena*; arvesyndens straf kom over os for Adams skyld, ikke som straf for egen skyld. De udøbte børn led ingen smertefuld straf (*poena sensus*), men de mistede den fulde salighed, som dåben var indgangen til. Kirken fordømte Abélards lære om arvesynden (synoden i Sens 1140; Grane 1964, 153-166), men den overtog efterhånden hans tanker om de udøbte børn.

Augustin havde talt om en *mild straf* i forbindelse med udøbte børn. Det udtryk fik stor betydning under udformningen af tankerne om *limbus puerorum*, det vil sige det sted i dødsriget, hvor de udøbte børn opholdt sig. Forestillingen om et særskilt sted for udøbte børn er gammel. Men på grund af den augustinske arvesyndslære og dens konsekvenser kom den ikke til at spille nogen stor rolle, før de nye tanker om arvesynden kom til at føre i retning af mildere tanker om deres skæbne, som kun lider straf for arvesynden. Nu kom læren om *limbus puerorum* til at få en større plads end tidligere i teologi og fromhedsliv.

Den fremstilling, som Thomas Aquinas (1225-1274) gav, fik stor betydning. Thomas' tanker om udøbte børns skæbne hang sammen med hans grundsyn på forholdet mellem natur og overnatur. Ved syndefaldet mistede Adam den helliggørende nåde; men ved nåden genoprettedes det, som blev ødelagt; naturen blev af sin Skaber hævet op til det overnaturlige plan (om forholdet mellem natur og nåde i thomismen: Skydsgaard 1937, 109-229; Radler 1995, 56-63). Her satte Thomas ind med sin lære om de udøbte børn. I sin store troslære stillede han spørgsmålet, om der til arvesynden svarede en *poena sensibilis*. Thomas' svar var nej. Straffen burde jo være proportional med skylden. Men den defekt, som havde sin årsag i arvesynden, bestod ikke i ødelæggelse af noget, som hørte *humana natura* til, den bestod snarere i en *subtractio* eller *corruptio* af noget, som var lagt til naturen (*donum superadditum*). Følgelig kunne der til arvesynden ikke svare nogen anden

straf end den, som bestod i at blive berøvet det høje mål, som donum superadditum oprindeligt sigtede på: Man nåede ikke frem til det overnaturlige liv.

Selv om de udøbte børn således ikke led nogen smertefuld straf, så havde de måske en åndelig trængsel og angst at bære på. Kirkefaderen Johannes Krysolomos (347-407, patriark i Konstantinopel 398-407) har sagt, at det er en værre straf end helvedes ild, at man ikke får mulighed for at skue Gud. Også dette afviste Thomas. Efter at have drøftet forskellige løsningsforsøg blev han stående ved den betragtning, at intet forstandigt menneske følte smerte ved at savne noget, som gik ud over dets faktiske status. Ingen følte for eksempel sorg over, at han ikke kunne flyve som en fugl, for det var man jo ikke skabt til. Smerten indfandt sig først, når man måtte savne noget, som man kunne have fået. Det var de fortabtes kval, at de vidste, de kunne have nået saligheden. Men de udøbte børn havde aldrig været i den situation, at det havde været muligt for dem, for de havde aldrig fået mulighed for at modtage dåbens sakramente. De kendte ikke nogen smerte over at måtte savne visio divina, men glædede sig meget mere over at have del i Guds godhed i perfectionibus naturalibus. Thomas forudsatte altså en fuldkomngørelse på det naturlige plan for dem, som mistede dåbens nåde og dermed det overnaturlige liv.

Det er væsentligt at forstå grunden til, at udøbte børn blev antaget at stå i en sådan speciel vanskelig stilling. Dåben var jo ikke anset for at være absolut nødvendig. Martyriet eller ønsket om dåb kunne træde i dåbens sted. Men i disse tilfælde var det da en bevidst handling af tro og kærlighed, som erstattede dåben, og en sådan personlighedens bevægelse af Helligånden kunne ikke fuldføres hos et barn, som endnu ikke var vågnet til bevidst liv. Man kunne imidlertid rejse det spørgsmål, om der måske kunne tænkes en stedfortrædende handling af tro og kærlighed. Kunne et udøbt barn frelses ved forældrenes tro? Sådanne overvejelser forekom tidligt. Gabriel Biel (1425-1495) formodede, at udøbte børn kunne bringes til Gud ved forældrenes fromme bønner og gode gerninger – men han turde ikke udtale sig med bestemthed om denne sag.

Reformatorerne

På reformationstiden blev spørgsmålet om udøbte børns skæbne igen aktuelt. Især den radikale venstrefløjs krav om, at alle trosforestillinger skulle legitimeres ud fra Skriften, betød, at der ikke blev plads for tanker om skærsild og et særligt limbus puerorum.

Blandt reformationens venstrefløj, som polemisk blev kaldt sværmerne, var kirkesynet det centrale. De afviste folkekirketanken og fastslog, at kirken var en fri sammenslutning af mennesker, som gennem omvendelse og hjertets genfødsel var kommet til tro, og som ville forpligte sig til et kristent liv i menighedens fællesskab og disciplin. Dåben blev da den forpligtende handling, ved hvilken den troende sluttede sig til menigheden. Derfor forkastede de barnedåben og gik ind for voksendåb. Som følge heraf blev de også kaldt »døberne« eller »gendøberne«. I

deres menighed hørte børnene strengt taget ikke med, eftersom de jo ikke kunne omvende sig og tro.

Men når børnene ikke kunne få del i nåden hverken ved objektive frelsesmidler eller ved personlig tro, hvordan gik det da de børn, der døde i spæd alder? Døberne havde normalt en afsvækket forståelse af arvesynden, så de lærte, at de små børn havde en syndig tilbøjelighed, men den blev ikke tilregnet dem, for den var sonet ved Kristi død. Man talte om en arvet fejl, som Kristus imidlertid havde sonet. Det kaldte man ofte en arvet nåde. Adams synd skadede ikke nogen, førend man gjorde den til en del af sit eget væsen og bar syndens frugter. Døberne følte derfor ikke, at der forelå noget problem, hvad angik de små børn. Dog var der enkelte døbere som for eksempel Balthasar Hubmaier (1485-1528), der regnede med arvesynden som en realitet. Han følte, at spørgsmålet om udøbte børns skæbne var et klart problem, som han kæmpede med (Hubmaier 1977, 72-75; om Hubmaiers virke: Kilsmo 1967, 234-256; 304-307; Westin 1989, 62-63; 69-72; 77-82; 92). Hubmaiers problem var ikke den manglende dåb, for dåben frelste jo ikke, men de spæde børns manglende omvendelse og tro (om synet på synd og frelse hos reformationens venstrefløj: Dyck 1995; Liechty 1994; Williams 2000; Williams and Mergal 2006).

Huldreich Zwingli (1484-1531) mente ligesom døberne heller ikke, at der forelå nogen vanskelighed med de små børn. Hans opfattelse var, at børnene hørte med til Guds folk ligesom de voksne – hvorfor skulle man så ikke give dem dåben som pagtstegnet, ligesom det skete med omskærelsen i den gamle pagt. Men dåben var ikke frelsende; man blev frelst ved tro alene, og om et menneske fik troen, var afhængig af Guds udvælgelse. I praksis mente Zwingli, at de, som hørte til Guds folk, og som døde i spæd alder, alle var udvalgt til frelse (Hägglund 1981, 233-236; Kilsmo 1967, 26-28; Radler 1995, 167-169; Westin 1989, 56-71).

Jean Calvin (1509-1564) tænkte på lignende måde som Zwingli. Vi døber børnene, ikke for at de ved dåben skal blive Guds børn, men fordi de ved løftet allerede hører kirken til. Derfor var nøddåb ikke nødvendig. Hvis barnet så døde uden dåb, ville det utvivlsomt blive taget ind i Guds umiddelbare nærhed, for Gud var mægtig til at oplyse barnet og give det troen på en underfuld måde (Calvin 2011, 868-870; 880-883; om synet på synd og frelse hos Calvin og de kirker, der påberåber sig hans teologi: Calvin 2011; Berg 2009; Frost-Christensen 1977; Frost-Christensen 1978; Lloyd-Jones 1989, 32-37; Lloyd-Jones 2002, 101-128; Presbyterian Church 1999).

Lutheranerne måtte ud fra deres forudsætninger føle, at spørgsmålet om udøbte børns skæbne var meget vanskeligt. Med hensyn til arvesyndslæren stod lutheranerne i den augustinsk-vesterslandske sammenhæng og havde endog skærpet denne lære i forhold til den katolske tradition (Luther 1992, 162-168). Arvesynden er ikke bare en mangel på den oprindelige retfærdighed, men den er et positivt onde, eller som Philipp Melancthon (1497-1560) udtrykker det i *Confessio Augustana* (CA) artikel II: »Ligeledes lærer de, at siden Adams fald fødes alle mennesker, som er forplantet på naturlig måde, med synd, det vil sige: uden gudsfrygt,

uden tillid til Gud og med begær, [og de lærer] at denne arvede sygdom eller last er virkelig synd, der også nu fordømmer dem, der ikke genfødes ved dåb og Heligånd, og pådrager dem evig død« (Grane 1976, 47). Om den unge Melanchthons teologi (Melanchthon 1997; jf. Lausten 2010).

Lutheranerne lærte altså, at ingen kan blive frelst uden at renses fra arvesynden, og det sker i dåben. Lutheranerne måtte helt konsekvent tage afstand fra den lære, »at børn frelses uden dåb«, sådan som gendøberne sagde (Grane 1976, 51).

I sit skrift mod Latomus fra 1521 skrev Martin Luther (1483-1546): »Hvis en, der er beruset, synder i sin beruselse, er han ikke undskyldt på grund af sin beruselse. Hvorfor forblev han ikke ædru? Derfor er der ikke noget, der bliver undskyldt takket være os selv. Intet er rent på grund af os selv, men alene på grund af Guds nåde og gave. Hvad undskylder de udøbte børn, at de går evigt fortabt?« (Luther 1995, 187). Med rette siger en note udarbejdet af den danske oversætter professor Asger Højlund (f.1951), at Luthers syn på udøbte børns skæbne i det pågældende skrift svarer til Augustins.

Betyder det, at Luther og Melanchthon lærte, at udøbte børn går fortabt? Det spørgsmål kræver en nøjere undersøgelse. I ovennævnte citater er der én ting, som Luther og Melanchthon ville understrege: det er læren om arvesynden. Her ville de stå vagt om det, de så som det dybeste i frelsens evangelium, nemlig Guds vilje til at frelse det menneske, som hverken frygter Gud eller ønsker at tilhøre ham. Denne frelse er Guds nådehandling alene; Gud frelser os for Jesu Kristi skyld (Grane 1976, 48), og han gør det ved de nådens midler, han selv har givet (Grane 1976, 49; 51).

Melanchthons hensigt i CA var blandt andet at tage klart afstand fra Zwinglis og gendøbernes lære om arvesynden og dåben. Han ville sige: Vi er i disse lærespørgsmål ikke kættere; vi siger det, som kirken altid har sagt, at arvesynden gør os skyldige til Guds fordømmelse, og at dåben er nådens port.

Hos Melanchthon er der en tanke, som stadig gik igen i hans udredninger om barnedåben og hans opgør med døberne (Om Melanchthons syn på dåben: Lausten 2010, 150-151). Han understregede, at døbernes syn og praksis fører os ud i det usikre, det uviste. Og det uviste er uudholdeligt for troen, som må have Guds ord at holde sig til. Over for døberne må man nemlig spørge: Mener I, at alle mennesker er Guds børn ved deres naturlige fødsel? Det er i så fald i strid med Skriften, som taler om arvesynden. Mener man da, at Guds vrede ikke hviler over arvesynden? Det er også imod Guds ord. At sige at Adams slægt er Guds børn ved deres naturlige fødsel, det ville være at benægte, at Adams slægt trænger til at blive frelst fra deres fordærv. Men hvordan mener man da, at børnene overhovedet skal få syndernes forladelse – lad gendøberne fortælle os det. De har intet svar. Mener de måske, at børn ikke kan blive frelst?

Man må være klar over, at det, som Melanchthon ville understrege, var at bevise barnedåbens bibelske berettigelse. Det gjorde han blandt andet ved at vise, at børnene må komme derhen, hvor syndernes forladelse overhovedet findes, nemlig der hvor ord og sakramenter findes. Hvordan skal børnene ellers få del i frelsen?

Når troen i betydningen bevidst viljesbeslutning, sådan som gendøberne beskriver troen, ikke er mulig for børn, og når vi ikke har lov til at døbe dem, hvad skal vi da overhovedet gøre for at give barnet del i frelsen? Hvis barnedåben ikke er ret, så må gendøberne vise os en anden vej til at give børnene del i nåden. Og en sådan vej har man ikke vist ved bare at påstå, at børnene er uskyldige i Guds øjne, for Skriften siger noget andet.

Melanchthon skrev med andre ord ikke for at bevise, at udøbte børn går fortabt. Hans hensigt var at vise, at børn kunne blive frelst, og at det eneste trykke da var at døbe dem. Artikel IX i CA er båret af samme tankegang. Artiklen tager afstand fra det syn, at barnedåben ikke er rigtig, og den fordømmer den læreopfattelse, at børn, som er født med arvesyndens onde lyst, ikke skulle behøve dåbens nåde. Men CA har ikke trukket nogle negative konsekvenser.

Det er også hævet over enhver tvivl, at Melanchthon ikke har ønsket at sige, at »udøbte børn går til helvede«. Fra Melanchthon foreligger der klare udtalelser i dette spørgsmål. I 1553 udtalte han, at dåben og troen normalt hører sammen; men hvis en uden egen skyld ikke får dåbens sakramente, så bliver han frelst ved troen, hvis han tror på Kristus. Når det gælder børn, så vil de i et sådant tilfælde blive frelst, ved at forældrene i bøn og tro bærer dem til Kristus. Melanchthon henviste til løfterne om bønghørelse, når man beder om noget, som er efter Guds vilje, og det er ikke Guds vilje, at en eneste af de små skal fortabes.

Bugenhagen

Den af de lutherske lærefædre, som har skrevet mest om de udøbte børns skæbne, er Johann Bugenhagen (1485-1558). Han er blevet kaldt »rejsende i lutherdom«, idet det faldt i hans lod at være rådgiver for den verdslige øvrighed, når ordninger for de nye lutherske kirkers indre og ydre forhold skulle etableres. Det er i disse kirkeordninger, kaldet kirkeordinanser, vi flere gange møder hans syn på de udøbte børns skæbne. Den ældste udtalelse af ham, jeg kender, er fra Kirkeordningen for Braunschweig fra 1528 (Om Bugenhagens arbejde med kirkeordninger: Lausten 2011, 55-64. Om Bugenhagens dåbssyn: Lausten 2011, 68-69). I kirkeordningen for Braunschweig henviste Bugenhagen først til barnedåbens berettigelse og dens nødvendighed på grund af arvesynden. Dernæst blev jordemødrene instrueret. Barnet må ikke døbes, førend fødslen er helt afsluttet. Men kan barnet ikke døbes, skal man bede til Gud. På grund af løfterne om bønghørelse skal man ikke tvivle på, at en sådan bøn bliver hørt. Et sådant barn går ikke fortabt.

Dernæst skal vi se på et skrift, som Bugenhagen tilegnede kong Christian III (Bugenhagen 1542. Om Bugenhagens nære venskab og brevveksling med Christian III: Lausten 2011, 189-194). Bugenhagen skrev i forordet, at han ville fremlægge det syn, som han havde forkyndt både i kongens riger og i de nordtyske byer. Efter at have beskrevet barnedåben og påvist dens berettigelse gik han til spørgsmålet om, hvad Gud vil gøre med udøbte børn. Døbernes syn og praksis fører os ud i uvished, hedder det med klar tilslutning til Melanchthons tankegang. Men det er i et sådant spørgsmål ikke nok at overlade alt til Guds hemmelige råd. Bugen-

gen understregede, at vi i det aktuelle spørgsmål ikke er henvist til gætterier og forhåbninger. Vi har Guds ord at holde os til og det i to punkter: Det ene er Guds løfte om at høre vore bønner (Joh 16,23), det andet er Jesu ord: »Lad de små børn komme til mig, det må I ikke hindre dem i, for Guds rige er deres« (Mark 10,14). Bugenhagen understregede, at når vi kristne i dåben eller med vor bøn bringer vore børn til Kristus, vil han også personligt tage imod dem. Bugenhagen knyttede her til ved den gamle tanke, at votum baptismi i nødsfald kan erstatte dåben. Men han gik et skridt videre, idet han sagde, at forældrenes ønske og bønner kan erstatte barnets ønske om at blive døbt. Vi har mødt den tanke hos Biel. Men det som hos Biel var en ren tankeforestilling, et håb uden vished, det erklærede Bugenhagen for at være ganske sikkert: Vi har Guds ord og løfte at holde os til. Med vore bønner kan vi altså bære vore børn til Kristus, og det er det afgørende. Uden Kristus er der ingen salighed. Børnene må bringes til ham. Da Israels folk gik gennem Det Røde Hav, var der mange børn med; de blev båret igennem havet, og nogle var så små, at de endnu var ufødte og blev båret i mors liv. Men de kom igennem havet, og på den måde blev de reddet. Var de blevet stående tilbage på den anden side, havde Faraos taget dem. Derfor tør vi ikke håbe på salighed for de tyrkiske og jødiske børn, sagde Bugenhagen, for de bliver jo ikke bragt til Kristus. Vi skal bringe vore børn til Kristus i dåben. Men det sker, at vi ikke kan nå at få et barn døbt. Barnet dør måske ved fødslen. Skal vi så tænke, at Gud har forkastet et sådant barn? Det afviste Bugenhagen. Kan vi ikke bringe barnet til dåben, så kan vi bære det til Gud i bøn.

Luther har læst Bugenhagens skrift, og han har skrevet et efterskrift til det (Luther 1920, WA 53, 203-208; jf. Sigurdsson 2001, 92-94). Luthers budskab var, at man skal trøste de kvinder, som er i en sådan situation. Har de fået et dødfødt barn, så er det ikke et tegn på Guds vrede. Da moderen er en kristen, som inderligt har ønsket, at barnet skulle blive døbt, er hendes hjertesuk en bøn i Guds øjne, selv om den ikke fik udtryk i ord. Her som i andre sammenhænge lagde Luther vægt på forældrenes tro. Som eksempler nævnte han enkens søn i Nain (Luk 7,11-17) og den kana'anæiske kvinde (Matt 15,21-28).

Luthers tankegang indebar ikke, at alvoren ved at være født med arvesyndens skyld på nogen måde blev afsvækket. Børnene frelses ikke på grund af deres uskyld, de frelses, fordi de bliver bragt til Kristus. Hvis dåben ikke kan gives, træder bønnen i dåbens sted. Vi er forpligtet til at bruge sakramentet, men Gud har ikke bundet sig selv på samme måde.

Selv om den unge Luther fulgte Augustin, så blev det ikke reformatorernes lære, at udøbte børn går fortabt. I forlængelse af hvad der står i de forskellige kirkeordinanser, blev de forskellige vejledninger om udøbte børn normalt placeret i sammenhæng med regler for begravelse. I middelalderen blev udøbte børn ikke lagt i indviet jord. Ifølge de lutherske kirkeordinanser skal udøbte børn begraves på den ordinære kirkegård, og som regel hedder det også, at det skal ske efter de sædvanlige ceremonier. I Hessens Kirkeordinans fra 1566 hedder det tillige, at udøbte børn skal begraves »sammen med andre kristne«.

Det er grundlæggende i luthersk tankegang, at nåden må rækkes os, vi kan ikke tage den selv. Alligevel har man samtidig sagt, at børnene kan bringes til Gud ved vore bønner. Jeg tror, forklaringen går i retning af at understrege Guds *løfter*, som mennesker tager imod i tro. I sine reformatoriske skrifter – hvis grundsyn Luther aldrig forlod, selv om kampen mod »sværmerne« nødvendiggjorde en accentforskydning – beskrev han sakramentet som enheden af et løfteord og et tegn. Det vigtigste er her løftet, som er evangeliet i en sum. Sakramentet er givet for vor skyld, det vender sig til troen; det skaber tro og nærer troen. Da løftet er evangeliet i en sum, har det ingen ekstra gave, ud over det evangeliet giver: syndernes forladelse. Men dermed er det også sagt, at sakramentet i nødsfald kan undværes. Løftet overtager rollen. Luther anfører Mark 16,16: Kristus siger ikke: den, som ikke tror og ikke bliver døbt, skal fortabes, men: den, som ikke tror, skal fortabes. Troen er ikke en ydelse fra menneskets side, som findes eller opvækkes i og af menneskehjertet, men troen er ordets gerning; ja, troen er selve den hjertets afhængighedstilstand, hvor Gud ved Ånden tager hjertet i besiddelse. Allerede i Skriftet *Om kirkens babyloniske fangenskab* (Luther 1982, 87-88), fandt Luther beviset for barnedåbens sandhed i dette, at Guds ord er mægtigt til at omskabe et menneskehjerte. Ordets magt og forældrenes tro er svaret på spørgsmålet om barnedåbens bibelske berettigelse. De samme momenter har han trukket frem til klargøring af spørgsmålet om udøbte børns skæbne. At dåben ikke er ubetinget nødvendig, har han altid fastholdt. I middelalderen blev udøbte børn begravet i uindviet jord. De lutherske kirkeordinanser siger, at de skal begraves på de ordinære kirkegårde (Om synet på synd og nåde hos Luther (Grane 1968; Højlund 1992; Lerfeldt 1949; Nøjgaard 1929; Prenter 1944; Wisløff 1969 og 1983; jf. Lausten 2005; Nøjgaard 1943) og de følgende lutheranere: Hægglund 2002; Hægglund 2003).

Peder Palladius og Niels Hemmingsen

I Kirkeordinansen 1537/39 er det utvetydigt fastslået, at mødre, som mister et barn før dets dåb, ikke skal være bange for, at det tilhører djævelen, som man af uforstand (der står egentlig *aff wanuittighed*) og vantro hidtil har troet, fordi Satan gør, hvad han kan for at gøre kvinderne bange for det (Lausten 1989, 200-201).

Peder Palladius (1503-1560) trøstede i sin Visitatsbog de kvinder, som kister et udøbt barn. Man skal ikke tvivle om deres salighed, og de skal ikke begraves i uindviet jord uden for kirkegården, men på kirkegården sammen med de døbte. Det skal man gøre i det håb, at Gud er mægtig nok til at give barnet saligheden inde i moders liv (Palladius 2004, 115).

At spørgsmålet om de udøbte børns skæbne optog Palladius – og samtiden – meget, ses også af, at Palladius i 1556 oversatte og udgav den tyske teolog Casper Huberinus' (1500-1553) to traktater *Om ægteskab* og *Om frugtsommelige kvinder* (Huberinus 1919-1922). Efter oversættelsen af Huberinus' traktater tilføjede Palladius et stykke med titlen *Ydermer Trøst for Barsel Quinder* (Palladius 1919-

1922). Dette stykke svarer næsten ordret til siderne 113-116 i hans Visitatsbog. Om Peder Palladius' teologi og virke (Ertner 1988 og Lausten 1987).

Niels Hemmingsen (1513-1600) har sin bog *Om Ectescab* et afsnit med overskriften *Om børn dø i mors liv eller straks efter, førend de bliver døbt*, hvor han refererer den katolske kirkes opfattelse af, at udøbte børn befinder sig uden for Kristi kirke og derfor er fordømte (Om Niels Hemmingsens liv og virke: Lausten 2013. Om Hemmingsens dåbssyn: Lausten 2013, 82-83). Efter den omtale udbryder han »Oh, hvor hånligt foragter de Guds store nåde og barmhjertighed!«, hvorefter han argumenterede for, at disse børn ikke går fortabt (Hemmingsen 1572, 248).

Hemmingsen redegjorde for, at de, der lærer at udøbte børn går fortabt, især knytter til ved Joh 3,5 og Ef 2,3. Hemmingsen imødegik den forståelse ved at sige, at Jesus i Johannesevangeliet taler om voksne mennesker, der kan forstå og tage imod Ordet og tro det eller forkaste det. Paulus' anliggende i brevet til Efeserne er at skelne mellem, hvad vi er i os selv, og hvad vi har i kraft af Guds nåde. Det uddybede Hemmingsen ved at inddrage omskærelsen i Gammel Testamente. Her gjaldt det, at små børn, der døde enten i mors liv eller før ottende dagen efter deres fødsel, så de ikke nåede at blive omskårne, var delagtige i den evige pagt, som Gud havde indgået med Abraham. De havde ikke afvist pagten og var dermed arvinger til Guds rige. Det afgørende er nemlig ikke den ydre omskærelse, men den evige pagt.

Hemmingsen understregede, at kristne menneskers børn er under den samme evige pagt, for kristne er Abrahams rette afkom. Det konkluderede Hemmingsen ud fra Romerbrevet. Det betød for ham, at et barn i moders liv af naturen er et vredens barn, men samtidig er det et nådens barn i kraft af pagtens og forjættelsens kraft. Dåben er en besegling af den nåde, kristne forældres børn fødes under. For ligesom omskærelsen ikke gav nåden, men beseglede nåden med Guds nådes ydre tegn, således giver dåben heller ikke Guds nåde, men besegler den med Guds nådes ydre tegn. Heraf drog Hemmingsen den slutning, at de børn, som dør i mors liv, eller dør førend de bliver døbt, såfremt deres forældre er kristne, ikke skal regnes for hedninger, men er nådens børn og arvinger til himmeriget. Derimod skal tyrkers og vantro jøders børn regnes for hedninger.

Dette er den rette recept fra den hellige skrift, som kan helbrede de sørgendes hjerter, der er ramt af et udøbt barns død. Endelig skal de forældre, der har mistet et udøbt barn, vide sig under Guds vise forsyn, som ikke ville, at barnet skulle leve længere, men som ønskede at have det hos sig i himmerigets glæde (Hemmingsen 1572, 249-267).

Om sakramenterne skrev Niels Hemmingsen, at de er synlige ord med et citat af Augustin, men vand, brød og vin har ikke en direkte virkning. De er som segl på de guddommelige løfter, de er tegn på, at der sluttet et forbund med Gud. Sakramenterne virker ligesom ordet kun gennem intellektet og viljen, dvs. gennem troen. Dåben betegner, at man forenes med Kristus, men børn kan jo ikke med intellekt og vilje, gennem troen, tilslutte sig Gud. Det er rigtigt, svarer Niels

Hemmingsen, men de døbes som indvielse til hele kristenlivet. På calvinsk vis hedder det, at de døbes, fordi de er Guds børn. De bliver ikke først Guds børn gennem dåben. Dåben giver altså ikke noget særligt til barnet. Hvordan kan børn da blive frelst? Han svarer, at det skyldes Guds særlige indgreb. Senere i livet, når mennesket gennemgår en omvendelse, vender det tilbage til dåben (Barnekow 1940, 274-277; Lausten 2013, 82).

Ifølge luthersk forståelse af dåben sker der genfødsel i dåben, og den giver syndernes forladelse. Og den, som har syndernes forladelse, er frelst. Samtidig giver dåben Helligånden. Ånden kan ikke bo i hjerter, som er uden syndernes forladelse. Men når et menneske er benådet og har fået sin synd tilgivet, flytter Helligånden ind og gør hjertet til sin bolig. Denne realistiske tale om dåben, hvor Gud er den handlende, kommer ikke klart frem hos Niels Hemmingsen. Læser man Calvins udfoldelse af dåben i *Institutio*, ser man, at Niels Hemmingsen i dåbsspørgsmålet er mere præget af Calvins tænkning om, at børn skal døbes, ikke for at de skal blive Guds børn i dåben, men for at de ved dette ydre tegn skal blive optaget i kirken, end af Luthers sakramentale tænkning, at dåben er et genfødselsbad (Calvin 2011, 858-892).

Sammenfattende er konklusionen, at de danske reformatorer og deres efterfølgere nøje fulgte den linje i synet på udøbte børns skæbne, der blev lagt af Bugenhagen, og som den ældre Luther bakkede op om.

Danmarks og Norges Kirkeritual

Reformationstidens gudstjenesteforordninger blev afløst af Danske Lov 1683, Kirkeritualet for Danmark og Norge 1685 og Alterbogen for Danmark og Norge 1688.

I Kirkeritualets tredje kapitel behandles udøbte børns skæbne (Krogh 1855, 52-53). Her slår Ritualet fast, at hvis et barn dør i moders liv, eller før det kan komme til dåb og kristendom, uden forældrenes forseelse eller forsømmelse i nogen måde, så kan forældrene have god samvittighed. De kan være overbevist om, at deres barn var et Guds barn. Ritualets argumentation minder meget om de tanker, vi har mødt i Kirkeordinansen, hos Bugenhagen og Palladius. Tankegangen er, at Gud er ikke bundet til de salighedsmidler, han selv har indstiftet.

Erik Pontoppidan

Christian VI indførte i 1736 konfirmationen for at fremme ungdommens undervisning i kristendom. Kongen ønskede at fremme pietismen, som vægtlagde livet og hjerteforholdet til Jesus som det afgørende. Han gav sin hofpræst senere biskop Erik Pontoppidan (1698-1764) den opgave at udarbejde en lærebog til brug i konfirmandundervisningen (om Pontoppidans teologi og virke og pietistiske samtid: Neiiendam 1930 og 1933). Allerede i 1737 forelå Pontoppidans *Sandhed til Gudfrygtighed*, der med sine 759 spørgsmål og svar var en ret omfattende forklaring. Den var alligevel langt mere beskeden end Philipp Jakob Speners (1635-1705) Katekismus fra 1677 med 1283 spørgsmål, som Pontoppidan for øvrigt byggede på. Selv om Pontoppidans forklaring ikke var et originalt arbejde, var den alligevel

eksponent for pietismens grundlæggende kristendomsforståelse, og den udfoldede det fromhedsideal og den praktisk teologiske målsætning, som pietismen med pædagogisk skarpsindighed prøvede at møde det enkelte menneske med. Allerede i 1738 blev denne forklaring indført til brug i alle menigheder i Danmark/Norge, hvor den fik en enorm betydning. Spørgsmål 663 lyder sådan: »Bliver de små børn, som dør uden at være døbt, fordømt?« Pontoppidan svarer: »På ingen måde. For de foragter ikke Guds nådemiddel, men mister det. Og da Gud har bundet os, men ikke sig selv til det, kan han gøre en salig også uden dåb« (Pontoppidan 1964, 164).

I sin store pastoralteologi *Collegium pastorale practicum* fra 1757 behandlede Pontoppidan også udøbte børns skæbne. Han afviser først dem, der er så nidkære med en tidlig nøddåb, så man ikke venter med nøddåben til fødslen er afsluttet, og barnet er blevet skilt fra sin mors liv. Hvis barnet er i tydelig livsfare, døber nogle et lem, der er kommet frem for eksempel en hånd eller en fod. Her refererede Pontoppidan, at der ca. 100 år tidligere havde været præster, der havde været præget af frygt for, at udøbte børn ville blive udelukket fra Guds Rige. Dog havde man ikke udformet nogen lære om *Limbus infantium* eller *Limbus puerorum*. Som kilde henviste Pontoppidan til spørgsmål fremsat på provstemøder angående udøbte børns begravelse. Skulle det ske med jordpåkastelse eller ikke? (Pontoppidan 1986, 290). Til sidst fremsatte Pontoppidan sin egen holdning om dåben med ordene: »Non privatio, sed contemptus damnat« (ikke at blive frataget, men at foragte er det som fordømmer) (Pontoppidan 1986, 291).

Et ejendommeligt epitafium i Vester Tostrup Kirke fra 1773 formidler samme budskab som reformatorerne, Kirkeritualet og biskop Erik Pontoppidan. Lektor, lic. theol. Carsten Bach-Nielsen (f. 1955) har i en afhandling i Kirkehistoriske Samlinger udfoldet og perspektiveret epitafiets indskrift (Bach-Nielsen 2015).

Fra Erik Pontoppidan til Regin Prenter

Når man under rationalismen fokuserede på første trosartikel og kristendommens moralske dimension og nedtonede læren om arvesynden og Kristi stedfortrædende forsonergerning, kan det ikke overraske, at kirkens ledere på den tid ikke interessererede sig for udøbte børns skæbne. Derimod er det mere overraskende, at lederne i de senere vækkelsesbevægelser ikke synes at have beskæftiget sig med spørgsmålet om udøbte børns skæbne. Alt tyder på, at hverken Indre Missions markante leder Vilhelm Beck (1829-1901) eller Luthersk Missions stifter Christian Møller (1834-1907) eller Møllers lærefader Carl Olof Rosenius (1816-1868) har været optaget af udøbte børns skæbne. Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (1783-1872) synes heller ikke at have beskæftiget sig med spørgsmålet om udøbte børns skæbne, og i Søren Kierkegaards (1813-1855) forfatterskab er der kun spredte bemærkninger om udøbte børns skæbne, men ingen egentlig teologisk refleksion.

I Kristelig Lutheransk Trossamfund, der er en del af Den Gudelige Forsamlingsbevægelse, lærte pionererne og de første generationer, at udøbte børn går fortabt (Götzsche 1925, 43-67; Kofod-Svendson 2012, 36-38). I dag lærer Kristelig

Lutheransk Trossamfund om udøbte børn, som Bugenhagen og de danske reformatorer gjorde, men man foretager dåb umiddelbart efter fødslen (Kofod-Svendsen 2012, 120).

Da Niels Pedersen Grunnet (1827-1897) som missionselev hos Det Danske Missionselskab i 1855 var på sommerrejse for missionselskabet, mødte han også den del af Den Gudelige Forsamlingsbevægelse, der blev til Kristelig Lutheransk Trossamfund (Grunnet 1855, 62-63). Da han den 4. november 1855 havde dannet Den Evangelisk-Lutherske Frikirke (Michael 1955; Grunnet 1960; Lyrstrand 2005) behandlede han senere spørgsmålet om udøbte børns skæbne (Grunnet 1878). Grunnet understregede kraftigt arvesyndens realitet og dåbens nødvendighed til frelse, men ligesom Bugenhagen og de andre reformatorer drog Grunnet ikke negative konsekvenser, men afviste tværtimod, at vi skal tænke, at Gud har forkastet et barn, der dør, førend det har været muligt at døbe det. Grundet understregede ligesom Bugenhagen, Palladius med flere, at Gud ikke har bundet sig selv, men os til dåben (Grunnet 1878, 18).

Senere ledere i de missionske vækkelsesbevægelser eller ledere for grundtvigianerne ses heller ikke at have beskæftiget sig med udøbte børns skæbne. Eneste undtagelser er professor, senere biskop Peder Madsen (1843-1911), der i mange år sad i bestyrelsen for Københavns Indre Mission og var formand 1899-1905, og Luthersk Missions Forlag, der i 1972 udgav Carl Fr. Wisløffs bog *I Jesu navn*, hvor Wisløff har en artikel på knap seks sider om udøbte børns skæbne.

Sjællands biskop Jacob Peter Mynster (1775-1854) var ud fra *Confessio Augustana* overbevist om, at dåben er nødvendig til frelse fra den fortabelse, som arvesynden leder ethvert udøbt barn ind i (Iversen 2008, 329). Det var ud fra dette grundsyn, at han vendte sig skarpt mod den begyndende baptisme (Rasmussen 1999, 173-185; Rasmussen 2009, 177-180). Men Mynster har i sin *Grundrids af den christelige Dogmatik* behandlet spørgsmålet om udøbte børns skæbne. Her fastslog han, at dåbens nødvendighed ikke er absolut. Han understregede så den gamle grundregel: »non privatio, sed contemptus damnat« og afviste, at børn, som dør uden dåb, skulle fortabes (Mynster 1857, 344-345).

Hans efterfølger som Sjællands biskop, Hans Lassen Martensen (1808-1884), gentog biskop Pontoppidans holdning, at fordi kirken er bundet til Herrens indstiftelse, så har Herren ikke bundet sig selv. Derfor fastholdt Martensen den gamle regel: »non privatio, sed contemptus sacramenti damnat«. Martensen understregede tillige, at det var under denne forudsætning, at kirken bør anvende nøddåb. Nøddåben er netop udtryk for en samvittighedsfuld tro, der føler sig bundet til Herrens indstiftelse (Martensen 1849, 515-516).

I senere danske fremstillinger af den kristne troslære, for eksempel ovennævnte Peder Madsens og professor Regin Prenters (1907-1990), bliver spørgsmålet om udøbte børns skæbne teologisk behandlet. Madsen argumenterede på linje med Pontoppidan og tog udgangspunkt i to oldkirkelige sætninger: 1. »Non defectus, sed contemptus sacramenti damnat«. 2. »Necessitas sacramenti non est absoluta«. Madsen redegjorde så for, at denne grundholdning ligger bag nøddåben, som

er en dåb udført af en hvilken som helst kristen under sådanne ekstraordinære forhold, at det ikke er muligt at få dåben udført af det kirkelige embede (Madsen 1912-1913, 671). Prenter redegjorde for, at ordene i CA artikel IX – »dåben er nødvendig til frelse« – ikke betyder, at selve »dåbens ritus«, som Prenter udtrykker det, »er en uomgængelig betingelse for frelse«. Prenters begrundelse var på linje med Pontoppidans, Mynsters, Martensens og Madsens, der igen byggede på reformatorerne (Prenter 1955, 509; jf. Prenter 1978, 106).

I Norge understregede professor Ole Hallesby (1879-1961) i sin dogmatik, at den lutherske kirke har fastholdt, at Gud på ekstraordinær måde sørger for de udøbte børns frelse, idet Gud kun har bundet os, men ikke sig selv til nådens midler. Fra menneskets side er det derfor ikke mangel på, men foragt for sakramentet, som fører til fortabelse. Hallesby understregede, at dette syn hviler trygt i Skriftens centrale tanke, at Gud vil, »at alle mennesker skal frelses og komme til erkendelse af sandheden« (1 Tim 2,4; Hallesby 1921, 570).

Professor Carl Fr. Wisløff (1908-2004) har behandlet udøbte børns skæbne i en artikel, der er udgivet på dansk (Wisløff 1972, 115-120; jf. Wisløff 1983, 124-125). Wisløff gjorde meget ud af at redegøre for, hvordan de mænd tænkte, som forfattede og underskrev CA. De tog såvel arvesynden som dåbens kraft og virkning alvorligt. Men de var ikke villige til at drage negative konsekvenser ud over, hvad Guds ord siger. Gud har bundet os til nådens midler. Men han har ikke bundet sig selv. For Wisløff var det af afgørende betydning, at vi allerede fra undfangelsen bringer vore spæde til Gud i bøn.³

Nøddåb

I de danske messebøger fra reformationstiden er nøddåben med som en integreret del af dåbsritualet (Poulsen 1959, 89-93). I Kirkeordinansen fra 1537/39 omtales og beskrives nøddåb som rigtigt og selvfølgelig (Lausten 1989, 73; 118; 200). Det samme er tilfældet med Danmarks og Norges Kirkeritual fra 1685 (Krogh 1855, 38, Borregaard 1953, 50; 69-70; 125-126). I Pontoppidans pastoralteologi (Pontoppidan 1986, 290-291) omtales også nøddåben som god og indlysende rigtig. Den samme positive og selvfølgelige holdning til nøddåb møder vi i diverse dåbsritualer og forslag til ritualer og gudstjenesteordninger inden for folkekirken i de sidste mange år (Bertelsen et al. 1991, 245; Beyer et al. 1965, 81; Eriksen et al. 1994, 66; Fuglsang-Damgaard et al. 1978, 43; 55-56). I de forskellige liturgiske forarbejder til gudstjenesteordninger og vedtagne ritualer findes ikke megen teologisk refleksion over nøddåben, men jeg finder, at den gennem århundreder fastholdte kirkelige praksis må afspejle ordene: »Ligeledes lærer de, at siden Adams fald fødes alle mennesker, som er forplantet på naturlig måde, med synd, det vil sige: uden guds frygt, uden tillid til Gud og med begær [og de lærer] at denne arvede sygdom eller last er virkelig synd, der også nu fordømmer dem, der ikke genfødes ved dåb og Helligånd, og pådrager dem evig død.« (CA artikel II, Grane 1976, 47), og ligeledes ordene: »Om dåben lærer de, at den er nødvendig til frelse, og at Guds nåde tilbydes ved dåben, og at børn bør døbes, idet de, når de ved dåben er

overgivet til Gud, tages til nåde af ham« (CA artikel IX, Grane 1976, 51). Men ingensteds drages negative konsekvenser af manglende nøddåb. Overalt følges den holdning til udøbte børns skæbne, som blev formuleret af reformatorerne og siden er udtrykt gennem diverse dogmatiske fremstillinger. I kirkeretslitteraturen er nøddåb behandlet i overensstemmelse med den ovenfor skildrede teologiske holdning (Matzen og Timm 1891, 438-439; Roesen 1976, 83-84).

Konklusion

Denne artikel har vist, at man ikke i oldtiden reflekterede så meget over udøbte børns skæbne. Man regnede med en mellemtilstand for udøbte børn. Efter Augustins strid med Pelagius kom der øget fokus på læren om arvesynden. Augustins principielle syn var, at udøbte børn går fortabt. Den sjælesørgerisk set vanskelige konsekvens af sin grundholdning prøvede Augustin at afsvække på forskellig måde. I middelalderen udformede man tanker om limbus puerorum, hvor Thomas Aquino ud fra sit grundsyn på forholdet mellem natur og overnatur udformede den tanke, at udøbte børn ikke i evigheden led nogen straf, men de opnåede heller ikke det overnaturlige liv, visio beatifica. Reformatorernes udgangspunkt var Sola Scriptura, men eftersom de havde forskellige syn på arvesynden, blev der forskel i deres syn på udøbte børns skæbne. Flere på reformationens venstrefløj gik ind for, at børn blev frelst uden dåb. Både Zwingli og Calvin mente, at udøbte børn blev frelst i kraft af, at de var udvalgt til at høre til Guds folk. Det blev Bugenhagen, som den, der udfærdigede de forskellige kirkeordinanser, der udformede den lutherske holdning, hvor hovedtanken er, at vi med vore bønner skal bære vore børn til Kristus. Uden Kristus er der ingen salighed. Det bærende i dåben er Guds løfte. Kan dåben ikke finde sted, overtager løftet dåbens rolle. De danske reformatorer videreførte Bugenhagens holdning. Det samme gjorde Danmarks og Norges Kirkeritual og derefter biskop Pontoppidan. Senere teologiske lærere som Jacob Peter Mynster, Hans Lassen Martensen, Peder Madsen og Regin Prenter samt Ole Hallesby og Carl Fr. Wisløff i Norge har videreført samme linje. Derimod har de danske lutherske missionsforeninger været mere tavse i spørgsmålet om udøbte børns skæbne. Og grundtvigianerne har været helt tavse.

Noter

- 1 Denne fremstilling er afhængig af Wisløff 1968. Wisløff har tillige et omfattende notepapir, som jeg vil henvise den interesserede læser til. Dertil vil jeg gerne takke følgende får gode råd og hjælp til at finde relevante kilder: Lektor, lic. theol. Carsten Bach-Nielsen, professor, dr. et dr. theol. h.c. Niels Jørgen Cappelørn, lektor, ph.d. Anders Holm, lektor, dr. theol. h.c. Hans Raun Iversen, professor, dr. theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen, professor, dr. theol.

Kurt Larsen, professor, emeritus, dr. theol. Martin Schwarz Lausten, lektor, emeritus, Peder Nørgaard-Højen og hospitalspræst, ph.d. Jens Rasmussen.

- 2 Det bør bemærkes, at disse latinske sætninger bringes i lidt forskellig ordlyd i de forskellige dogmatiske fremstillinger.
- 3 Hallesby og Wisløff inddrages i denne fremstilling, eftersom de begge i en menneskealder har været prædikanter og foredragsholdere i Danmark, ligesom adskillige af deres bøger er oversat til dansk.

Litteratur

- Augustin, Aurelius. 2002. »Den Frie Vilje«. I *Augustins Filosofiske Dialoger*, bind 3: 13-139. Frederiksberg: Anis.
- Augustin, Aurelius. 2008. *Om Ånden og Bogstaven*. Fredericia: Credo.
- Bach-Nielsen, Carsten. 2015. »Et ejendommeligt epitafium' i Vester Tostrup kirke«. *Kirkehistoriske Samlinger*: 153-164.
- Barnekow, Kjell. 1940. *Niels Hemmingsens teologiska åskådning. En dogmhistorisk studie*. Lund.
- Berg, Machiel A. van den. 2009. *Friends of Calvin*. Grand Rapids/Cambridge: William B. Eerdmans.
- Bertelsen, Ole et al. 1991. *Oplæg til gudstjenesteordning*. Frederiksberg: Materialcentralen.
- Beyer, Frode et al. 1965. *Forslag til Ritualbog for den danske evangelisk-lutherske folkekirke. Gudstjenester og kirkelige handlinger*. København: Det Kgl. Vajsenhus.
- Borregaard, Svend. 1953. *Danmarks og Norges Kirkeritual af 1685*. København: G.E.C. Gad.
- Bugenhagen, Johannes. 1542. *Der xxix. Psalm ausgelegt durch Doctor Johan Bugenhagen*. Pomern.
- Calvin, Jean. 2011. *Institutes of the Christian Religion. Translated by Henry Beveridge. (Institutio Christianae religionis)*. Massachusetts: Hendrickson.
- Cappelørn, Niels Jørgen; Niels Hyldahl; Bertil Wiberg, udg. 1985. *De Apostolske Fædre, i dansk oversættelse med indledninger og noter*. København: Det Danske Bibelselskab.
- Dyck, Cornelius J., overs. og red. 1995. *Spiritual life in anabaptism*. Scottdale/Waterloo: Herald Press
- Engberg, Jakob; Anders-Christian Jacobsen og Jörg Ulrich, red. 2006. *Til forsvar for kristendommen. Tidlige kristne apologeter*. København: Anis.
- Eriksen, Herluf et al. 1994. *Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke. Ritualbog*. København: Det Kgl. Vajsenhus.
- Ertner, Jørgen. 1988. *Peder Palladius' lutherske teologi*. København: Akademisk.
- Euseb. 2011. *Kirkehistorien & om dem, der led martyrdøden i Palæstina*. København: Anis.
- Flasch, Kurt. 2009. *Kampfplätze der Philosophie, grosse Kontroversen von Augustin bis Voltaire*, 2. Auflage. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Frost-Christensen, Rose-Marie. 1977. »Calvins opfattelse af helliggørelsen og dens stilling i hans teologi på grundlag af 'Institutio Christianae Religionis' fra 1559«, licentiatafhandling indleveret ved Københavns Universitet.
- Frost-Christensen, Rose-Marie. 1978. »Calvins dåbssyn og dets forhold til helliggørelse«. *Dansk Teologisk Tidsskrift* 41: 73-89.
- Fuglsang-Damgaard, Hans et al. 1978. *Vejledning i den danske folkekirkes gudstjenesteordning. Med de autoriserede ritualer. Udarbejdet af biskopperne*. 2.udgave 5.oplag. København: Det kgl. Vajsenhus.

- Grane, Leif. 1964. *Pierre Abélard*. København: Gyldendal.
- Grane, Leif. 1968. *Protest og konsekvens. Faser i Martin Luthers tænkning indtil 1525*. København: Gyldendal.
- Grane, Leif. 1976. *Den danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter. Oversat og med indledning og noter ved Leif Grane*. København: Det Danske Bibelselskab.
- Grane, Leif. 1997. *Kristendommen i historien. Udvalgte artikler 1950-1996*. København: C.A. Reitzel.
- Grunnet, Niels Eric. 1960. »Frikirke som princip. Grunnets frimenighed«. I *Et Kirkeskifte*, redigeret af Hal Koch, 197-212. København: G.E.C. Gad
- Grunnet, Niels Pedersen. 1855. »Missionslev Grunnets Sommerreise«. *Dansk Missions-Blad* 22 (9): 57-63.
- Grunnet, Niels Pedersen. 1878. *Gjensvar paa Gjendøberprædikant P.P. Schmidts Angreb paa Daaben og Barsedaaen i den lutherske Kirke*. Kjøbenhavn: Triers Bogtrykkeri ved Schou.
- Gøtzsche, Johs. 1925. *Træk af en jysk vækkelses historie i det nittende aarhundrede*. København: Lohse.
- Hallesby, Ole. 1921. *Den kristelige troslære II, den specielle del*, Kristiania: Lutherstiftelsen.
- Haystrup, Helge. 1990. *Augustin-studier III*. København: C.A. Reitzel.
- Haystrup, Helge. 1996. *Augustin-studier VIII*. København. C.A. Reizel.
- Haystrup, Helge. 2007. *Augustin*. København: Credo.
- Hemmingsen, Niels. 1572. *Om Ectescab. En Christelig Undervisning*. København.
- Huberinus, Caspar. 1919-1922. »Tvende Traktater Om ægteskab og Om frugtsommelige kvinder«, oversat af Peder Palladius. I *Peder Palladius' Danske Skrifter* bd. IV, udgivet af Lis Jacobsen, 87-102. København: H.H. Thiele.
- Hubmaier, Balthasar 1977. *Om det kristna dopet av troende*. Örebro.
- Hägglund, Bengt. 1981. *Teologins Historia*. Stockholm: Liber.
- Hägglund, Bengt. 2002. *Arvet från reformationen*. Göteborg: Församlingsförlaget.
- Hägglund, Bengt. 2003. *Chemnitz – Gerhard – Arndt – Rudbeckius*. Waltrop: Hartmut Spenner.
- Højlund, Asger Chr. 1992. *Ved gaven helbreder han naturen*. Århus: Kolon.
- Iversen, Hans Raun. 2008. *Grundtvig, folkekirke og mission*. København: Anis.
- Kilsmo, Karl. 1967. *Den tredje reformationen. Den nutida frikyrkans uppkomst*. Första delen. Falköping: Gummessons.
- Kofod-Svendsen, Flemming. 2012. *Lutheranerne på heden*. Fredericia: Kolon.
- Krogh, Andreas, udg. 1855. *Ny udgave af Danmarks og Norges kirkeritual*. Kjøbenhavn: I Commission hos Boghandler Charles Guldberg.
- Lausten, Martin Schwarz. 1987. *Biskop Peder Palladius og kirken (1537-1560)*. København: Akademisk
- Lausten, Martin Schwarz. 1989. *Kirkeordinansen 1537/39*. Odense: Akademisk.
- Lausten, Martin Schwarz. 2005. *Martin Luther*. Frederiksberg: Alfa.
- Lausten, Martin Schwarz. 2010. *Philipp Melanchthon*. København: Anis.
- Lausten, Martin Schwarz. 2011. *Johann Bugenhagen*. København: Anis.

- Lausten, Martin Schwarz. 2013. *Niels Hemmingsen*. København: Anis.
- Lerfeldt, Svend. 1949. *Den kristnes kamp. Mortificatio Carnis*. København: G.E.C. Gad.
- Liechty, Daniel, overs. og red. 1994. *Early Anabaptist Spirituality*. New York/Mahwah: Paulist Press.
- Lloyd-Jones, D.M. 1989. *Knowing the times*. Edinburgh: The Banner of Truth Trust.
- Lloyd-Jones, D.M. 2002. *The puritans*. Edinburgh: The Banner of Truth Trust.
- Luther, Martin. 1982. *Om kirkens babyloniske fangenskab*. Martin Luther. Skrifter i udvalg. København: Credo.
- Luther, Martin 1995. *Mod Latomus*. Martin Luther. Skrifter i udvalg. København: Credo.
- Luther, Martin. 1920. *Ein Trost den Weibern, welchen es ungerade gegangen ist mit Kindergebären*. WA 53,203-208. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger
- Luther, Martin. 1992. *Troen og livet. Prædikener, sermoner og tesarækker af Luther*. Martin Luther. Skrifter i udvalg. København: Credo.
- Lyrstrand, Vagn, red. 2005. *Kirkekig, evangelisk luthersk frikirke 150 år*. Århus: Kandake.
- Madsen, Peder. 1912-1913. *Den kristelige Troslære*. Efter forfatterens død udgivet af L. Bergman. København: Gad.
- Martensen, Hans Lassen. 1849. *Den christelige Dogmatik*. Kjøbenhavn: C.A. Reitzel.
- Matzen, Henning og Johannes Timm. 1891. *Haandbog i den danske Kirkeret*. Kjøbenhavn: G.E.C. Gad.
- Melanchthon, Philipp. 1997. *Loci Communes*. Göteborg: Församlingsförlaget.
- Michael, W.J. 1955. *Den evangelisk-lutherske Frikirke i Danmark*. Odense: Poul Søndergaard.
- Mynster, Jacob Peter. 1857. »Grundrids af den christelige Dogmatik«. I *Blandede Skrifter*. Anden Afdeling. Tredie Bind, udgivet af J.H. Paulli, 1-400. Kjøbenhavn: Den Gyldendalske Boghandling.
- Neiiendam, Michael. 1930. *Erik Pontoppidan I (1698-1735). Studier og bidrag til pietismens historie*. København: G.E.C. Gad.
- Neiiendam, Michael. 1933. *Erik Pontoppidan II (1735-1764). Studier og bidrag til pietismens historie*. København: G.E.C. Gad.
- Nøjgaard, Niels. 1929. *Om Begrebet Synd hos Luther*. København: G.E.C. Gad.
- Nøjgaard, Niels. 1943. *Martin Luther*. København: H. Hirschsprung.
- Palladius, Peder. 1919-1922. »Ydermer Trøst for Barsel Quinder«. I *Peder Palladius' Danske Skrifter* bd. IV, udgivet af Lis Jacobsen, 103-115. København: H.H. Thiele.
- Palladius, Peder. 2004. *En Visitatsbog. Udgivet på nudansk med indledning og noter af Martin Schwarz Lausten*. København: Anis.
- Petersen, Helge. 1968. *Hellighed og autoritet i oldkirken*. Odense: G.E.C. Gad.
- Pontoppidan, Erik. 1964. *Sannhet til Gudfryktighet*. Oslo: Lutherstiftelsen.

- Pontoppidan, Erich. 1986. *Collegium Pastorale Practicum*. Oslo: Luther.
- Poulsen, Simon Hansen. 1959. »Reformationstidens danske liturgi«. I *Danske Messebøger fra Reformationstiden*, udgivet af Simon Hansen Poulsen, 3-178. København: J.H. Schultz.
- Prenter, Regin. 1944. *Spiritus Creator*. Aarhus/København: Universitetsforlaget/Samleren.
- Prenter, Regin. 1955. *Skabelse og genløsning*. København: Gad.
- Prenter, Regin. 1978. *Kirkens lutherske bekendelse*. Fredericia: Lohse.
- Presbyterian Church. 1996. *Book of Confessions Study Edition. The Constitution of the Presbyterian Church (U.S.A.). Part I*. Louisville: Geneva Press.
- Radler, Aleksander. 1995. *Kristendomens idéhistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- Rasmussen, Jens. 1999. *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Rasmussen, Jens. 2009. *Religionstolerance og religionsfrihed*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Roesen, August. 1976. *Dansk Kirkeret*. Tredie udgave. Hillerød: Den Danske Præsteforening.
- Sigurdsson, Lakshmi. 2001. *Mulmet i hjertet*. Frederiksberg: Anis.
- Skarsaune, Oskar. 1998. *Kristendommens jødiske rødder II*. København: Credo.
- Skarsaune, Oskar. 2001. *Og Ordet ble kjød*, Oslo: Lutherstiftelsen.
- Skydsgaard, Kristen Ejner. 1937. *Metafysik og tro. En dogmatisk studie i nyere thomisme*. Kjøbenhavn: Nyt Nordisk/Arnold Busck.
- Westin, Gunnar. 1989. *Frikirkenes historie*. Oslo: Ansgar
- Williams, George Huntston og Angel M. Mergal. 2006. *Spiritual and Anabaptist Writers*. Louisville/London: Westminster John Knox Press.
- Williams, George Huntston. 2000. *The radical Reformation*. Kirksville: Truman State University Press.
- Wisløff, Carl Fr. 1968. »Udøpte barns skjebne«. *Tidsskrift for Teologi og Kirke* 39: 10-35.
- Wisløff, Carl Fr. 1969. *Abentmahl und Messe. Die Kritik Luthers am Meßopfer*. Berlin/Hamburg: Lutherisches Verlagshaus.
- Wisløff, Carl Fr. 1972. *I Jesu navn*. Hillerød: Dansk Luthersk Forlag.
- Wisløff, Carl Fr. 1983. *Martin Luthers teologi*. Oslo: Lunde.

Forfatter

Flemming Kofod-Svendsen
Krogebjerg 24
2720 Vanløse
kofodsvendsen@gmail.com

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktionsuafhængig fagfælle vurdering.